

GRAĐA

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu historijuBroj 61
Godina XXXI
Maj, 2026.
[str. 141–148]

© Monos 2026

Poginuli partizani s područja Gračanice (1941–1945): demografska i socijalna analiza

Ibrahim Nurkić

Rad analizira demografsku i socijalnu strukturu 94 evidentirana poginula partizanska borca s područja Gračanice u periodu 1941–1945. Istraživanje se zasniva prvenstveno na podacima iz Spomen-knjige palih žrtava u Narodnooslobodilačkoj borbi sreza Gračanica iz 1951. godine, uz korištenje kasnijih lokalnih dopuna. U fokusu rada nisu vojne operacije ni politička historija pokreta, nego statistički prikaz starosne, teritorijalne, nacionalne i socijalne strukture poginulih, kao i dinamike njihove mobilizacije, pripadnosti jedinicama i vremena provedenog u partizanskim sastavima. Rezultati pokazuju da su većinu činili mladi ljudi iz pretežno agrarne sredine, s vrhuncem mobilizacije 1943. godine i najvećim gubicima u završnoj fazi rata 1944–1945. Analiza pokazuje da primjer Gračanice u osnovnim crtama odgovara širem obrascu razvoja partizanskog pokreta u sjeveroistočnoj Bosni te potvrđuje da lokalna historija, oslobojena na dokumentarne izvore, može pružiti precizan uvid u demografske i društvene posljedice rata na jednoj konkretnoj lokalnij zajednici.

Ključne riječi: Gračanica, Drugi svjetski rat, Narodnooslobodilački pokret, poginuli partizani, demografska analiza, socijalna struktura, sjeveroistočna Bosna

UVOD I METODOLOŠKA NAPOMENA

Učešće stanovništva Gračanice u Narodnooslobodilačkom pokretu tokom Drugog svjetskog rata obrađivano je u više poslijeratnih publikacija, prvenstveno u kontekstu vojnih operacija i političkog razvoja pokreta.¹ Međutim, sistematska statistička analiza poginulih boraca sa stanovišta njihove starosne, teritorijalne i socijalne strukture do sada nije bila izdvojena kao zaseban istraživački problem.

Ovaj prilog zasniva se prvenstveno na podacima iz *Spomen-knjige palih žrtava u NOB-i sreza Gračanica* (1951), kao i na kasnijim dopunama evidentiranim u lokalnoj dokumentaciji. Riječ je o poslijeratnoj administrativnoj evidenciji, koja u pojedinim segmentima pokazuje terminološke i klasifikacijske neujednačenosti. Podaci su korišteni u izvornom obliku, uz minimalnu standardizaciju radi preglednosti.

Cilj rada nije rekonstrukcija ratnih operacija niti politička interpretacija zbivanja, već statistički prikaz osnovnih demografskih i socijalnih pokazatelja poginulih boraca s područja današnjeg grada Gračanice. Analiza, dakle, ne obuhvata ozrensko područje nekadašnje općine Gračanica. Svi numerički podaci

prikazani su u Prilogu (Tabele 1–8), na koje se u tekstu upućuje prema potrebi. Ukupan broj evidentiranih poginulih boraca s područja Gračanice, prema raspoloživim poslijeratnim podacima, iznosi 94, i oko tog broja strukturirana je cjelokupna analiza u ovom radu.

RATNI KONTEKST I REGIONALNI OKVIR

Prostor Gračanice tokom rata nalazio se u okviru upravnog sistema NDH, ali je operativno bio povezan sa partizanskim zonama Ozrena, Majevice i Posavine. U poređenju s industrijskim središtima poput Tuzle ili rudarskih područja Lukavca, Gračanica je imala izrazito agrarni karakter, što je uticalo i na socijalni profil mobilizacije.

U širem kontekstu sjeveroistočne Bosne, partizanski pokret razvijao se neujednačeno: dok su rudarska i industrijska područja pokazivala raniju i organizovaniju mobilizaciju, agrarne sredine poput Gračanice, Gradačca ili Srebrenika imale su sporiji početni razvoj, ali stabilniji rast tokom 1943. godine. Dinamika evidentirana u Gračanici uklapa se u taj regionalni obrazac. Vojno-politička situacija na prostoru Gračanice bila je tokom rata izrazito složena. Područje se nalazilo između opera-

1 Za širi kontekst NOB-a na području sjeveroistočne Bosne i Gračanice vidi: Esad Tihić – Omer Hamzić, *Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji*, Gračanica, 1988. kao i radove objavljene u časopisu *Gračanički glasnik* posvećene Drugom svjetskom ratu na lokalnom području.

tivnih zona Ozrena na južnoj i jugo-zapadnoj strani i Trebave na sjeveru, gdje su se tokom rata smjenjivali i sukobljavali partizanski i četnički uticaji. Istovremeno, Gračanica je predstavljala važno komunikacijsko i upravno uporište na pravcu Tuzla–Doboj, što joj je davalo strateški značaj u regionalnom okviru. Ova složenost dodatno se intenzivirala nakon konačnog zauzimanja Tuzle od strane partizanskih snaga u novembru 1944. godine, kada dolazi do pojačanih operativnih aktivnosti i preraspodjele vojnih snaga u širem području sjeveroistočne Bosne.

DEMOGRAFSKI PROFIL POGINULIH

Starosna struktura poginulih boraca pokazuje izrazitu dominaciju mladih dobnih skupina (vidi: Prilog, Tabela 1). Više od četiri petine evidentiranih boraca bilo je mlađe od 30 godina. Ovaj odnos podudara se sa općim obrascem partizanske mobilizacije u sjeveroistočnoj Bosni, gdje je omladina činila jezgro borbenih jedinica.

Primjeri pojedinačnih sudbina dodatno ilustriraju statistiku. Petnaestogodišnji Petar Stojanović iz Lendića, poginuo dan nakon stupanja u Ozrenski partizanski odred 1941. godine, svjedoči o ranoj fazi rata obilježenoj improvizacijom i visokom izloženošću mladih boraca. S druge strane, Galib Hadžiaganović iz Sokola, rođen 1891. godine, predstavljao najstarijeg evidentiranog poginu-

log borca. Ovakav raspon potvrđuje generacijsku širinu mobilizacije.

TERITORIJALNO PORIJEKLO I NACIONALNA STRUKTURA

Teritorijalna raspodjela poginulih prikazana je u Prilogu (Tabela 2). Više od polovine evidentiranih poticalo je iz same Gračanice, što se može dovesti u vezu s njenom administrativnom i organizacionom ulogom u lokalnom kontekstu.

Nacionalna struktura (vidi: Prilog, Tabela 2) pokazuje da većinu čine borci evidentirani kao Muslimani (66), zatim Srbi (27), dok je zabilježen i jedan Jevrej. Ovi podaci izneseni su u apsolutnim vrijednostima.

U regionalnom poređenju, struktura Gračanice pokazuje sličnosti s drugim sredinama s mješovitim stanovništvom u sjeveroistočnoj Bosni, gdje su učešće i gubici u NOB-u obuhvatili više nacionalnih zajednica. Međutim, precizno utvrđivanje proporcionalnih gubitaka zahtijevalo bi upoređenje s međuratnim popisnim podacima, što prevazilazi okvir ovog rada.

Posebno treba imati u vidu kasnije teritorijalne promjene nakon 1995. godine, koje utiču na savremenu percepciju predratne demografske slike.

PROSTORNI RASPON RATNIH GUBITAKA

Geografska distribucija pogibija prikazana je u Prilogu (Tabela 3). Najveći broj poginulih stradao je na po-

dručju današnje Bosne i Hercegovine (70,2%), što odgovara operativnom području većine jedinica.

Pogibije su evidentirane i u Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori, kao i pojedinačno u Sovjetskom Savezu i Norveškoj. Ovakav raspon potvrđuje uključenost boraca iz Gračanice u šire operacije NOVJ, slično kao i u drugim općinama sjeveroistočne Bosne, čiji su borci također djelovali izvan neposrednog zavičaja.

DINAMIKA MOBILIZACIJE

Godine stupanja i pogibije prikazane su u Prilogu (Tabela 4). Najveći broj stupanja zabilježen je 1943. godine, dok su 1944. i 1945. obilježene najvećim brojem pogibija. Ovaj obrazac odgovara regionalnom toku rata: konsolidacija pokreta 1943. i intenzivne završne operacije 1944–1945.

Vrijeme provedeno u jedinicama (vidi: Prilog, Tabela 5) pokazuje da je dio boraca poginuo ubrzo nakon stupanja, dok je značajan broj proveo duži period u aktivnom sastavu. Slična dinamika zabilježena je i u drugim sredinama sjeveroistočne Bosne, gdje su završne operacije nosile najveći teret gubitaka.

JEDINICE, DUŽNOSTI I SOCIJALNA STRUKTURA

Najzastupljenije jedinice prikazane su u Prilogu (Tabela 6). Dominacija 16. muslimanske brigade, Ozrenskog NOP odreda i 15. majevičke brigade

uklapa se u regionalni obrazac mobilizacije.

Formacijske dužnosti evidentirane su u Prilogu (Tabela 7). Većina poginulih bila je na dužnosti borca, dok je manji broj obavljao komandne i političke funkcije.

Socijalna struktura (vidi: Prilog, Tabela 8) pokazuje dominaciju zemljoradničkog sloja (55,3%), što odražava agrarni karakter sredine. U poređenju s industrijskim centrima poput Tuzle, gdje su radničke kategorije bile znatnije zastupljene, Gračanica pokazuje tipičan obrazac ruralne mobilizacije.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Statistički podaci o 94 evidentirana poginula borca s područja Gračanice (vidi: Prilog, Tabele 1–8) omogućavaju uvid u osnovne demografske i socijalne obrasce mobilizacije i ratnih gubitaka s područja Gračanice. Evidentirana struktura pokazuje dominantno mlad, pretežno agrarni sloj stanovništva, uključen u partizanske jedinice tokom cijelog trajanja rata, sa vrhuncem mobilizacije 1943. godine i najvećim gubicima u završnoj fazi 1944–1945.

U regionalnom okviru sjeveroistočne Bosne, primjer Gračanice ne odstupa bitno od općeg obrasca: mobilizacija je bila višegodišnja, socijalna struktura pretežno agrarna, a najveći broj gubitaka koncentrisan u završnim operacijama oslobođenja.

Ovaj rad ne pretendira na konačne demografske zaključke, niti zamjenjuje širu vojno-historijsku analizu. Njegova vrijednost leži u dokumentarnom sabiranju i analitičkom razvrstavanju podataka o jednoj generaciji stanovnika Gračanice, čije su biografije prekinute u ratnom vremenu.

Brojke iz Priloga nisu samo statistički niz, već sažeta slika jednog društvenog presjeka: mladosti zahvaćene ratom, agrarne sredine uključene u nadregionalne operacije i lokalne zajednice koja je, poput mnogih u sjeveroistočnoj Bosni, dala svoj dio ratnog gubitka u okviru šireg jugoslavenskog sukoba. U tom smislu, ovaj prilog predstavlja polazište za dalja istraživanja i podsjetnik da iza svakog statističkog pokazatelja stoji konkretna, često kratka i nedovršena životna priča.

Istovremeno, ovakav statistički presjek pokazuje da lokalna historija, kada se oslanja na dokumentarne izvore, može precizno sagledati i one segmente prošlosti koji su u širim sintezama često ostajali na margini. U tom okviru, analiza poginulih boraca s područja Gračanice predstavlja doprinos razumijevanju demografskih i društvenih posljedica rata na jednoj konkretnoj lokalnoj zajednici.

IZVORI I LITERATURA

1. *Spomen-knjiga palih žrtava u Narodnooslobodilačkoj borbi sreza Gračanica*, SUBNOR Gračanica, Gračanica, 1951.
2. Tihić, Esad – Hamzić, Omer, *Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji*, Gračanica, 1988.
3. Spiskovi poginulih boraca sa područja Gračanice iz više perioda do 1976. godine (rukopisna i arhivska građa).

Statistički prilog

Tabela 1 – Starosna dob

Starosna grupa	Stupanje	Pogibija
15–17	9	7
18–20	21	18
21–23	23	26
24–26	14	14
27–30	10	10
31–35	11	11
36–45	4	5
Preko 45	2	2
UKUPNO	94	94

Tabela 2 – Teritorijalno porijeklo i nacionalna struktura

Mjesto	M	S	J	Ukupno
Gračanica	31	16	1	48
Lukavica	8	0	0	8
Donja Orahovica	7	0	0	7
Lendići	0	5	0	5
Ostala	20	6	0	26
UKUPNO	66	27	1	94

Tabela 3 – Države pogibije

Država	Broj	%
Bosna i Hercegovina	66	70,2
Hrvatska	13	13,8
Srbija	5	5,3
Crna Gora	2	2,1
SSSR	2	2,1
Norveška	1	1,1
Slovenija	1	1,1
Nepoznato	4	4,3
UKUPNO	94	100

Tabela 4 – Godina stupanja u partizane i godina pogibije

Godina	Stupanje	%	Pogibija	%
1941	10	10,6	6	6,4
1942	6	6,4	4	4,3
1943	36	38,3	13	13,8
1944	18	19,1	27	28,7
1945	24	25,5	44	46,8
UKUPNO	94	100	94	100

Tabela 5 – Vrijeme provedeno u jedinicama

Vrijeme	Broj	%
Do 7 dana	17	18,1
Do 1 mjeseca	11	11,7
Do 3 mjeseca	16	17,0
Do 1 godine	14	14,9
Preko 1 godine	20	21,3
Nije utvrđeno	16	17,0
UKUPNO	94	100

Tabela 6 – Najzastupljenije jedinice

Jedinica	Broj	%
16. muslimanska brigada	13	13,8
Ozrenski NOP odred	9	9,6
15. majevička brigada	7	7,4
2. krajiška brigada	5	5,3
19. birčanska brigada	5	5,3
Ostale jedinice	55	58,6
UKUPNO	94	100

Tabela 7 – Dužnosti

Dužnost	Broj	%
Borac	77	81,9
Komandne/političke	9	9,6
Sanitetske/kurirske	4	4,3
Saradnici NOP-a	4	4,3
UKUPNO	94	100

Tabela 8 – Zanimanja (grupisano)

Zanimanje	Broj	%
Zemljoradnik	52	55,3
Učenik	7	7,4
Radnik	4	4,3
Zanatlije/trgovci	16	17,0
Ostala	15	16,0
UKUPNO	94	100

SUMMARY
FALLEN PARTISANS FROM THE GRAČANICA AREA (1941–1945): A DEMOGRAPHIC AND SOCIAL ANALYSIS

This paper examines the demographic and social structure of 94 recorded partisan fighters from the Gračanica area who were killed during the Second World War. Based on postwar memorial records and later local documentation, it identifies the main patterns of mobilization and wartime losses in one predominantly agrarian community. The data show a strongly youthful age structure, a predominantly rural social background, the peak of mobilization in 1943, and the highest losses during the final phase of the war in 1944–1945. In the wider regional context of northeastern Bosnia, the Gračanica case does not significantly differ from the general pattern of partisan mobilization and losses. The paper also shows that local history, when grounded in documentary sources, can offer a precise insight into the demographic and social consequences of war within a specific local community.